Formation, Internalisation and Transformation of Personal Values

[Formarea, internalizarea și
transformarea valorilor personale]

Iulia Cristina TIMOFTI¹

¹Senior Lecturer Ph.D., “Petre Andrei”
University of Iași, Romania,
iuliactimofti@gmail.com

Abstract: The present study presents the complex process of generating and transforming personal values. It presents the major factors that influence the formation of values, the primary and secondary socialisation, and also the transformations that occur at an individual level.

Keywords: *personal values, social experience, internalisation, transformation, cultural influence.*

How to cite: Timofti, I.C. (2020). Formation, Internalisation and Transformation of Personal Values. *Anuarul Universității “Petre Andrei” din Iași, Fascicula: Asistența Socială, Sociologie, Psihologie*, 25, 179-217. <https://doi.org/10.18662/upasw/25/44>

1. Factori favorizanți în formarea valorilor

Valorile nu sunt produsul minții și activității individului, ci al *experienței sociale*. Ele au rezultat în timp și s-au decantat din situațiile concrete de viață (Necula, 2020; Sandu, 2017), care au facilitat adaptările, au dobândit o expresie simbolică și au devenit dezirabile pentru acțiunile și relațiile unei comunități. Perspective evolutive privind asimilarea valorilor se găsesc la L.Kohlberg (1963) – cu cele 6 stadii ale dezvoltării morale și la C. Rogers. Acesta din urmă consideră că preferințele copilului în legătură cu satisfacerea trebuințelor lui exprimă un fel de valori flexibile dar care lui îi sunt suficiente; al doilea stadiu ar fi mimetismul valoric, al preluării cerințelor parentale care exprimă valori, dar în baza dragostei ce le-o poartă acestora, chiar dacă micuțul nu le înțelege în profunzime. Și Rogers și Kohlberg observă că unele persoane pot rămâne toată viața la un nivel scăzut de asimilare a valorilor. Cel de-al treilea nivel ar fi parcurs în adolescență, când valorile sunt trecute prin filtrul propriei gândiri și experiențe, consideră Rogers (Crețu, T., 1997, p. 54).

Cu privire la adolescență, E. Erikson arată că aceasta este influențată de calitatea valorilor și de gradul asimilării lor. Există, astfel, destule diferențe între oameni în ceea ce privește constituirea sistemului lor de valori. E. Fromm (1983, p. 348) sublinia că valabilitatea normelor cât și a valorilor decurge din rolul pe care acestea l-au jucat în realizarea optimă a propriei dezvoltări, în asigurarea bunăstării și reducerea insatisfacțiilor. Prin urmare, experiența proprie de viață este unul din factorii importanți în structurarea valorilor și face să se deosebească cele trăite autentic de cele doar cunoscute. Dar Fromm arată că *experiența personală* se conjugă cu cea a societății și aceasta din urmă poate exercita o anumită presiune în sensul acceptării de către individ a unor valori și respingerea altora. Individul nu se află în fața unei singure valori, ci a unei adevărate lumi a valorilor, constituită istoricește și care continuă să-și păstreze acest caracter. Unele valori au o valabilitate general umană, precum adevărul, binele, frumosul, altele pot fi legate de contexte sociale prezente în intervale lungi de timp, dar totuși trecătoare, și dispar odată cu acestea; este o lume de valori deschisă care se înnoiește continuu, prin dispariția unora și apariția altora. O anumită perturbare în sistemul social de valori are efecte mai mult sau mai puțin profunde și la nivel individual.

Cât privește *geneza și natura valorilor*, există trei tipuri de teorii, după I.Al. Dumitru:

- Psihologismul – consideră că geneza și natura valorilor depind de subiect; sentimentele și voința dau naștere valorilor;
- Realismul naiv – susține că valorile sunt realități obiective, ceva ce aparține lucrurilor, ca proprietăți ale acestora; lucrurile, prin ele însele, sunt sau au valoare;
- Universalismul axiologic – consideră că valorile aparțin unui domeniu al distinct al realității constituind un univers aparte; ele nu țin nici de lucruri nici de oameni, fiind unități obiective și transcendente (2001, p. 83).

Astăzi există un acord cvasigeneral că geneza și natura valorilor rezidă în relația funcțională, specifică dintre subiect și obiect, că valorile apar și se instituie grație corespondenței dintre nevoile, aspirațiile și idealurile oamenilor, pe de o parte, și obiectele lumii înconjurătoare, apte să le satisfacă pe primele, pe de altă parte. Cercetările întreprinse în domeniul axiologic au identificat cu precădere două categorii de factori responsabili de formarea valorilor individuale.

Există unele teorii care susțin că **valorile personale pot rezulta din factori genetici**. Este cazul nevoilor aflate la baza piramidei lui Maslow, care devin valori printr-un proces de conștientizare. Prin urmare, valorile specifice individului se dezvoltă ca reprezentări și transformări cognitive ale acestor nevoi înăscute, genetice (Ceobanu, C., p. 87). P. Iluț susține că trebuie să realizăm o fermă distincție între aspectul genetic și cel funcțional în cazul axiologicului: valorile au apărut cauzate fiind de nevoile practice, de activitatea umană în ansamblu, geneza lor poate fi explicată prin necesități bazale, însă o dată ființate, constituie ele însele motive ale acțiunii. Mediul obiectiv pe care-l găsește copilul atunci când se naște cuprinde, pe lângă sfera tehnologicului, a economicului, a structurilor sociale și pe cea a axiologicului (2004, pp. 17-18).

Amintim în acest sens lucrarea *The Biological Origins of Human Values*, în care G. Edgin Pugh (1978) se axează în explicarea valorilor numai pe aspectul biologic, ignorând procesele de socializare și de internalizare a valorilor și a normelor sociale. În concepția sa, sistemul neurofiziologic este un computer genetic înăscut, în care schemele, montajele decizionale sunt rezultatul evoluției biologice. Valorile, explicate biologic, rezultă din continuumul dintre acești doi poli: a evita durerea, frica, foamea și a căuta opusul lor. Putem observa că este vorba, în fond, de satisfacerea trebuințelor primare, aflate la baza piramidei lui A. Maslow (1954). Neputând eluda realitatea valorilor umane, Pugh le consideră valori secundare, derivându-le

direct din cele bazale. Umorul, de pildă, s-ar explica prin faptul că determină disonanță între informații, între ceea ce ne așteptăm și ceea ce s-a spus (*apud* Iluț, P., 2004, p. 31). Admitem teza conform căreia un individ uman își poate folosi întreaga energie pentru împlinirea nevoilor primare, dacă acesta este privat, încă de la naștere, de un fundal sociocultural de referință. Sunt cunoscute cazurile impresionante de copii crescuți în afara societății, iar rezultatele sunt devastatoare.

Pentru a evita reducerea axiologicului la determinarea biologică, admitem că există anumite predispoziții genetice, care evoluează și se transformă treptat în structuri axiologice relativ stabile, în contextul sociocultural prestabilit. Oricum, astăzi există o convergență marcantă în privința ideii că, în fond, natura valorilor rezidă în convergența dintre nevoile, propensiunile umane și calitățile obiectelor cu care individul uman intră în contact. Considerăm că punctul de vedere al lui Carl Rogers (1951), elaborat din aceeași perspectiva evolutivă, este exemplificator. Astfel, în primii ani de existență, preferințele copilului în legătură cu satisfacerea trebuințelor lui exprimă un soi de valori flexibile, suficiente pentru el acum. Urmează *mimetismul valoric*, adică preluarea cerințelor parentale ce exprimă valori, dar numai în baza afecțiunii ce le-o poartă acestora. În sfârșit, adolescența aduce cu sine trecerea valorilor prin filtrul propriei gândiri sau experiențe.

Pentru a depăși anumite limite pe care le prezintă cauzalitatea genetică, psihologii au elaborat explicații privind ***fundalul sociocultural al interiorizării valorilor***. Una dintre sarcinile cele mai problematice pentru părinți este aceea de a se asigura că proprii lor copii asimilează un ansamblu de valori pozitive care îi vor ajuta să se adapteze lumii. Agenții socializării ar trebui să furnizeze acele experiențe care vor conduce copiii să adopte standardele ce vor ghida comportamentele lor într-o manieră acceptabilă social. Acestea sunt acțiunile și regulile morale ce regizează comportamentele sociale care permit indivizilor să funcționeze într-o manieră optimă. De aici reiese sarcina fundamentală a psihologiei dezvoltării, de comutare a accentului pe înțelegerea modului de internalizare a valorilor și de identificare a proceselor și mecanismelor de transmitere a lor de la o generație la alta. Elementele sociomorale (norme comportamentale, valori sociale, convingeri, idealuri etc.) sunt achiziționate în și prin procesul socializării. Procesul de socializare poate fi înțeles în principal în termeni de însușire, de interiorizare a valorilor și normelor general-umane sau specifice unei culturi ori unui grup. Totuși, deoarece individul are concomitent sau succesiv mai multe grupuri de apartenență și referință, determinarea contextului sociocultural este mai degrabă pluridirecțională decât omogenă și

univocă. În lumea contemporană este vădită tendința creșterii diversității intraculturale și a scăderii diversității interculturale. Tot mai multe valori, norme, atitudini și stiluri de viață devin cu adevărat universale. Individul interiorizează norme specifice mai multor grupuri, la care se raportează cognitiv, evaluativ și afectiv, dezvoltând propriile valori individuale. O parte din acestea pot deveni valori comune pentru o parte din membrii unui sau mai multor din grupurile de apartenență, transferându-se ulterior, din nou, către indivizi și manifestându-se prin indivizi și comportamente. Valorile individuale sunt determinate social și devin astfel *valori sociale*.

În general, subiectul uman are o experiență proprie de viață care se conjugă cu experiența societății, cu istoria acesteia. În etapele timpurii ale psihogenezei, în mod normal predomină rolul influențelor factorilor externi, fizici și sociali. În etapele târzii, întrucât structurile cognitive, afective, motivaționale, aptitudinale tind să se structureze și autonomizeze, ponderea principală revine factorilor interni, condițiilor subiective de autoformare și autodezvoltare psihocomportamentală. Astfel, în destinul psihogenetic al individului, în copilărie, rolul determinant revine factorilor exogeni, externi (socializare, educație, enculturație, instruire etc.), iar odată cu adolescența și în continuarea stadialității dezvoltării psihogenetice, poziția principală revine factorilor endogeni, condițiilor interne (interiorizare, subiectivizare, personalizare, obiectivare, exteriorizare, autoprogramare, acțiune personală, autodeterminare etc.). Experiența societății poate exercita însă presiuni asupra individului, ajungându-se astfel la constrângere din partea societății și la conformism din partea individului. În aceeași direcție, J. Piaget (1965) admitea prezența unui mediu social ce acționează asupra individului încă din primele momente ale existenței. Astfel, „într-un anumit sens, societatea, chiar mai mult decât mediul fizic, îi transformă individului propria sa structură, pentru că ea nu-l constrânge numai să recunoască faptele, ci îi oferă un sistem gata construit de semne care îi modifică gândirea, îi propune noi valori și îi impune o serie nesfârșită de obligații” (p. 198).

Cert este că în urma acestei interacțiuni individ-societate, va rezulta experiența personală a subiectului uman, iar schimbul permanent între individ și societate, individ și altul, va genera o relație circulară, care se perpetuează de la o generație la alta, îmbrăcând forme din ce în ce mai diversificate. Perspectiva sociologică surprinde două mari etape pentru a explica traseul inserției individului în viața socială, integrând și modul în care se realizează dezvoltarea personalității axiologice. Reprezentanții acestei perspective consideră că acest proces nu este unul liniar și uniform, deoarece este supus unei dinamici în constituirea sa.

2. Socializarea primară

Socializarea primară este socializarea propriu-zisă, care are loc în copilărie, etapă în care individul achiziționează cunoștințe, deprinderi, atitudini și comportamente umane. Se interiorizează lumea socială și se cristalizează versiunea subiectivă a realității obiective. Agenții care mediază internalizarea sunt în primul rând persoanele semnificative cu care copilul se identifică, iar lumea pe care el o cunoaște treptat este singura disponibilă. Astfel, lumea socială apare personalității în dezvoltare filtrată prin această selectivitate: status socio-economic și profilul axiologic al persoanelor semnificante.

Elisabeta Stănciulescu (1997), plecând de la concluziile formulate de o serie de cercetători, evidențiază faptul că părinții, în funcție de categoriile socio-economice din care fac parte, le transmit copiilor valori diferite: în clasele mijlocii și superioare sunt valorizate autonomia și stăpânirea de sine, imaginația și creativitatea (*sindromul reușitei*), în timp ce în rest accentul este pus pe ordine, curățenie, obediență, respect față de vârstă (*sindromul eșecului*). Din această perspectivă, uniformitatea socializării se referă la convergența modelelor culturale transmise la fiecare dintre cele trei niveluri: clasa superioară / clasa de mijloc / clasa inferioară. În societatea tradițională există o unitate valorică mult mai mare decât în societatea contemporană, unde la același nivel găsim forme diferite de socializare, valori diferite, atitudini și comportamente uneori contradictorii, toate acestea datorită faptului că prezentul a impus un nou tip de cultură – *cultura prefigurativă* (vârșnicii învață alături de/de la tineri). Alături de apartenența socio-profesională, autoarea subliniază importanța diversității de situații ce orientează familiile în transmiterea valorilor către copii: nivelul de instruire (nivelul diplomei), mediul de rezidență (rural sau urban), traiectoria familiei, ideologia familiei și tipul de interacțiune familială (pp. 72-73).

În general, în cadrul familiei tradiționale, relația părinte-copil era bazată pe înțelegere și acceptare, pe convergența valorilor, pe respectul față de norme și obiceiuri și pe liniaritatea rolurilor. În familia modernă, relația părinte-copil are cu totul alte coordonate. Se poate ușor trasa *modelul mamei tradiționale* (ce impune prin perseverență și rigiditate) și *modelul mamei moderne* (axat pe dezvoltarea capacităților instructiv-formative ale copiilor, în condițiile unor libertăți și flexibilități crescute). În mod analog, putem schița *modelul tatălui tradițional* (care asigură educația copiilor de pe poziția celui care are întotdeauna dreptate și ultimul cuvânt în orice problemă) și *modelul tatălui modern* (ce folosește mult mai puțin metodele punitiv-restrictive). C. Ciupercă (2003) a combinat cele 4 modele, schițând astfel profilele celor 4 tipuri de

familii ce sintetizează trecerea de la socializarea rigidă și autoritară la cea flexibilă și îngăduitoare.

Fig. nr. 1 *Tipuri de socializare după gradul de tradiționalitate a părinților (apud Ciupercă, C., 2003, p. 26)*

În figura nr. 1 se observă că nici familia tradițională nici cea modernă nu asigură o socializare echilibrată, aceasta fiind posibilă mai curând în cadrul celor 2 forme de tranziție, în care unul dintre părinți compensează cu tradiționalismul său modernitatea celuilalt.

În continuarea celor patru tipuri de socializare determinate de gradul de tradiționalitate a părinților, C. Ciupercă propune un model elaborat în anul 1998 în colaborare cu Iolanda Mitrofan, prin intermediul căruia evidențiază faptul că raporturile intergeneraționale sunt marcate atât de valori comune, cât și de valori proprii fiecărui model cultural, traduse în atitudinile, comportamentele și stilurile de viață adoptate. Astfel, este identificată o zonă de convergență între cele trei modele culturale predilecte (modelul furnizat de bunici, cel al părinților și modelul propriu copilului), o zonă de convergență între aceste trei modele culturale (bunici-părinți; părinți-copil; copil-bunici) și o zonă de manifestare a propriului model cultural. Constatăm că atunci când zonele de convergență sunt mai mari, autonomia manifestată este mai mică și invers, cu cât zonele de convergență sunt mai mici, cu atât autonomia manifestată este mai mare. Important este că *zona cea mai extinsă este cea de manifestare a propriului model cultural*. Autorii consideră că din perspectiva raporturilor intergeneraționale, pentru a fi funcțional, sistemul familial trebuie să-și construiască și să-și consolideze o stare de echilibru între modelele culturale ale generațiilor componente. De

asemenea, C. Ciupercă argumentează că relația părinte – copil se bazează pe alte principii în familia modernă, comparativ cu cele care guvernau familia tradițională, iar ideea fundamentală este aceea că adolescența și chiar copilăria au devenit etape de pregătire pentru momentul părăsirii căminului. Copiii își iau mai multă libertate, autonomie, responsabilitate, separarea și individualizarea devenind probleme firești. Motivul poate rămâne legat de diferențele de valori, atitudini, mentalități și stiluri de viață dintre generații (op. cit., pp. 27-28).

Teoria analizei tranzacționale a lui Berne (1964) susține că paternurile comportamentale fundamentale - proiectarea valorilor noastre - sunt consolidate în primii 7 ani de viață. Această experiență determină un **scenariu de viață** care cartografiază în mod subconștient ceea ce vom face și cum vom reacționa la anumite situații. Acesta este scris de noi înșine fără a fi conștienți de acest lucru și constă în propriul nostru plan de viață realizat în copilărie, revigorat de către părinți și susținut de evenimentele ulterioare. Oamenii devin adulți dar nu uită niciodată răspunsurile învățate în copilărie. Natura transactivă a acestui comportament va rezulta în diferite valori și comportamente ce ies la iveală conform combinației particulare a membrilor „familiei” în orice grup. Treptat, anumite comportamente vor fi productive, precum a învăța să ai încredere.

Stadii și mecanisme ale internalizării valorilor

În literatura de specialitate există *modele care demonstrează direct și explicit* modul în care acțiunea factorilor socioculturali este filtrată de variabile interne ale personalității. Astfel, J. Grusec consideră că scopul principal al agenților socializării este ca valorile să fie internalizate. Pentru a se realiza acest proces, este necesar ca manifestarea sa comportamentală să se bazeze pe o credință aparent naturală, bine fondată și motivată. Recent, Grusec și Goodnow (1994) au propus un cadru teoretic ce permite înțelegerea celor două etape de internalizare a valorilor. Prima implică perceperea exactă a mesajului transmis de către agentul socializării. A doua implică acceptarea acestui mesaj / acestei valori. Mesajul sau valoarea pot să nu fie corect înțelese. Copilul crede, de pildă, că ceea ce părinții valorizează este curățenia camerei sale, astfel că ceea ce el valorizează cu adevărat este ceea ce el ascultă când i se cere să facă ceva, cum ar fi curățenie în propria cameră. În acest caz, nu se poate produce internalizarea. Apoi, mesajul poate să nu fie acceptat: copilul știe că părinții săi doresc ca el să se supună, dar el nu vrea sau gândește că acest lucru nu este important. Nici în acest caz internalizarea nu se produce. Diferite condiții afectează aceste două etape. Astfel, perceperea exactă depinde, de pildă, de gradul în care un mesaj sau o valoare

a fost clar exprimat/ă, în mod frecvent și într-o manieră consistentă, ținând cont că înțelegerea sa corespunde capacităților cognitive ale unui copil (*apud* Grusec, J., 1999, p. 280).

Pe de altă parte, Deci și Ryan (1991) disting 4 grade ale internalizării valorilor, care sunt dispuse de-a lungul unui continuum:

- *reglarea externă* corespunde comportamentelor care sunt motivate de contingente exterioare asemenea cererilor și recompenselor;
- *reglarea internă* se referă la faptul că regulile care sunt impuse din exterior, sunt adoptate de persoane și sunt menținute în forma lor autentică, deci o formă coercitivă, de control;
- *reglarea prin identificare*, etapă în care comportamentul este produs, pentru că persoana-model este percepută ca importantă din punct de vedere afectiv pentru cel care asimilează valorile;
- *integrarea identificării*, prin intermediul căreia oamenii se angajează într-un comportament deoarece el aparține unui sistem unificat și coerent de valori, scopuri și motivații (p. 281).

R. Zojonc consideră că inițial valorile sunt învățate separat unele de altele și în mod absolut, de tipul „totul sau nimic”. “Modul izolat și absolut de asimilare a valorilor le conferă acestora dezirabilitate și stabilitate” (*apud* Rokeach, M., 1973, p. 6) După această etapă, se instituie treptat integrarea valorilor într-un sistem bine articulat. Zojonc semnalează că multe dintre valori ne sunt “predate” de către părinți. Aceasta înseamnă că procesul de structurare și cristalizare a sistemului de valori este determinat de relația dintre copil și părinte.

C. Ceobanu evidențiază două tipuri de relații care afectează formarea valorilor la copii.

a) *Relația strânsă* este cea în care copilul va căuta acceptarea și aprobarea din partea persoanei apropiate. În acest caz asimilarea valorilor se va transforma într-un act de “devotament personal”, în care conținutul real al valorilor interiorizate este irelevant din punct de vedere motivațional pentru copil. Mai târziu, copilul va pune în relație valorile noi cu scopurile urmărite.

b) *Relația diluată* reprezintă relația în cadrul căreia copilul își formează un sistem specific de valori conform unor obiective personale. Sistemele valorice realizate sunt distorsionate, deoarece le lipsește capacitatea de apreciere obiectivă a realității. Copiii se simt vulnerabili în procesul de schimbare a valorii, ceea ce determină ca stabilitatea valorică să se instaleze după maturizarea individului (1993, p. 89).

Alături de modelele explicative directe, există și o serie de *teorii care explică în mod indirect* fundalul sociocultural al interiorizării valorilor. În concepția lui Skinner (1971), natura și substanța valorilor este reductibilă la procesele de achiziție a acestora, mai precis la examinarea condiționărilor relevante ale mediului social. Pornind de la această orientare, “comportamentele clasificate ca bune sau rele și drepte sau nedrepte nu se datorează bunăstării sau răutății caracterului, ori cunoștinței despre ceea ce este drept și nedrept, ele se datorează condiționărilor ce implică o largă varietate de reîntăriri verbale generalizate de tipul Bine, Rău, Corect și Incorect” (*apud* Iluț, P., op.cit., p. 74) Autorul consideră că succesul unei culturi, a unui grup social sau al unei instituții în inducerea la membrii săi a valorilor pe care le dorește, depinde în exclusivitate de configurația de condiționări pe care le oferă. Din contră, vidul axiologic s-ar explica prin absența sau slaba operativitate a reîntăririlor. Cert este că trecerea de la un cod valoric și comportamental la altul sau conjuncția lor au loc tot sub semnul unor valori. Atunci, ne punem întrebarea dacă putem avansa ipoteza identificării unor stadii în cristalizarea sistemului axiologic personal.

J. Piaget și L. Kohlberg constituie, fără nici un dubiu, autorii cei mai importanți care au marcat cercetările relative ale dezvoltării morale, o sinteză a acestora fiind necesară demersului nostru. J. Piaget (1965) a desprins următoarele etape în dezvoltarea judecăților morale la copii:

- a) *morală heteronomă*, ce include respectul unilateral față de adult, deoarece forța regulii depinde de prezența fizică a celor mai în vârstă;
- b) *realismul moral* - presupune raportarea la norma morală în sine, conform căreia evaluarea comportamentului de către copil se realizează nu în funcție de intenția care l-a declanșat ci de conformitatea sa față de regulile stabilite;
- c) *autonomia relativă a conștiinței morale* - vizează orientarea comportamentală din interior, pe baza principiului cooperării și al respectului reciproc; acum, regulile și normele morale sunt interiorizate și transformate în mobiluri interioare ale conduitei, iar în actul de apreciere a faptelor este implicat și propriul sistem valoric (7-12 ani) (p. 178).

Încă din timpul perioadei senzorio-motorii, remarcă J. Piaget (1965), părinții îi interzic copilului anumite conduite, certându-l. În acest mod, copilul se află în centrul unei asocieri de relații care anunță semnele, valorile și regulile vieții sociale de mai târziu (p. 200). Copilul ajunge să cunoască ce anume așteaptă părinții de la el și să compare această așteptare cu propriul său comportament. Tendința unui copil este de a accepta valorile ce îi sunt insufflate, motiv pentru care atragem atenția asupra unor consecințe nedorite,

precum influența părinților asupra copilului în asimilarea unor sisteme de valori care nu corespund structurilor intime ale acestuia. Acest fapt îl denumim „conformitate familială” și suntem înclinați să credem că aceasta din urmă poate conduce mai târziu la fenomenul cu consecințe mult mai grave numit „conformitate socială”, ce poate conduce la un dezechilibru în dezvoltarea personală. Stadiul realismului moral coincide cu tendința copilului de a considera datorii și valorile ca existând independent de conștiință, ceea ce determină impunerea lor în mod obligatoriu. Internalizarea valorilor corespunde etapei în care se realizează autonomia conștiinței morale.

Dacă eforturile lui J. Piaget s-a concentrat doar asupra copiilor, L. Kohlberg a observat cu precădere copii de 10 ani, adolescenți și adulți. Plecând de la teoria psihologului elvețian, L. Kohlberg (1964) oferă aspecte explicative privind internalizarea valorilor în cadrul celor trei etape ale evoluției aspectului cognitiv și al vieții morale la copii, expunând trei niveluri de dezvoltare morală:

- *morala preconvențională* se caracterizează prin preponderența concepțiilor egocentrice despre ceea ce este bine sau rău (4-10 ani);
- *morala convențională* este etapa în care principiile morale sunt percepute și acceptate ca fiind obiective, imuabile și eterne (10-13 ani);
- *morala postconvențională*, în care valorile și normele sunt dependente de convențiile interumane.

Pe parcurs, are loc o retro-orientare spre propria ființă, se elaborează principii personale de evaluare și conduită. În acest moment, individul acționează în conformitate cu valorile sale, chiar dacă nu funcționează constrângeri și sancțiuni exterioare și chiar dacă aceste valori nu sunt în consens cu cele stabilite de mediul social din care face parte. În interiorul fiecărui stadiu se disociază câte două substadii, astfel încât dezvoltarea motivației comportamentului moral cunoaște șase etape:

- orientarea prin pedeapsă și conformare;
- hedonism instrumental naiv;
- comportamentul moral al copilului bun care menține relații bune și obține aprobarea celorlalți;
- comportamentul moral de menținere a autorității;
- morala de contract a drepturilor individuale și a legii acceptate democratic;
- morala principiilor individuale de dreptate.

Fiecare stadiu de dezvoltare prezintă un răspuns caracteristic la întrebarea:
De ce trebuie să ne comportăm moral și să respectăm regulile?

- Stadiul 1. evitarea pedepsei;
- Stadiul 2. obținerea unor recompense;
- Stadiul 3. evitarea dezaprobării și nemulțumirii celor din jur;
- Stadiul 4. evitarea oprobriului celorlalți și a sentimentului vinovăției;
- Stadiul 5. câștigarea și menținerea respectului în grup;
- Stadiul 6. evitarea autoblamării (p. 400).

Kohlberg a fost primul cercetător care a utilizat, în domeniul judecății morale, noțiunea de stadiu. Constatăm că fiecare dintre stadiile de dezvoltare morală prezintă un răspuns caracteristic la întrebarea: *De ce trebuie să ne comportăm moral și să respectăm regulile?* Instrumentele cele mai cunoscute folosite pentru evaluarea gradului de dezvoltare morală sunt: *MJI* (Moral Judgment Interview) - practicat de Kohlberg și colaboratorii săi, *DIT* (Defining Issues Test) - utilizat de Rest și *SRM* (Sociomoral Reflection Measure) - folosit de Gibbs, Basinger și Fuller. Itemii sunt prezentați sub formă de dileme, pe care subiecții trebuie să le rezolve. Însă, stadiile dezvoltării morale oferă explicații doar în mod parțial asupra internalizării valorilor, deoarece ele urmăresc în mod strict modul în care se formează valorile morale. Cristalizarea conștiinței axiologice personale înseamnă stabilirea unor raporturi și ierarhii între diferitele tipuri de valori morale, politice, intelectuale etc.

În esență, toate studiile psihologiei dezvoltării demonstrează că în cadrul primelor lor autoportrete, copiii (până la vârsta de 5 ani) se definesc în special prin atribute observabile de ceilalți: sex, vârstă, domiciliu, înfățișare fizică, posesiuni (obiecte, animale, haine, jucării), activități. Acești descriptori continuă să fie utilizați și mai târziu, însă frecvența lor se va diminua în favoarea atributelor inobservabile sau interne, precum trăsăturile de personalitate, interesele, preferințele, sentimentele. Către 5-6 ani, copiii încep să repereze stabilitatea conduitelor individuale și fac predicții asupra comportamentului unei persoane, utilizând în aceste sens termeni dispoziționali (cel ce a avut un comportament „gentil” este „gentil”). Din ce în ce mai mult, comportamentul este pus pe seama factorilor personali și atribuțiile sunt dispoziționale. Începând cu adolescența și continuând cu maturitatea, atribuirea trăsăturilor către sine sau către altul se diferențiază net. Efectul actor-observator este cel mai cunoscut pentru aceste diferențieri: auto-atribuirile sunt în special situaționale (externe) și hetero-atribuirile mai

ales dispoziționale (interne). Dezvoltarea moralei personale trece de la o etapă hedonistă la una conformistă, iar în final la o fază autonomă.

Primele teorii ale socializării (Sears, Maccoby și Levin, 1957) scot în evidență acțiunile realizate din frica de pedeapsă sau din speranța unei recompense, prin urmare acțiunile realizate în funcție de o cauză externă respectiv cele realizate în funcție de o cauză internă (autogenerate). Kelman (1961) a descris 3 clase de conformitate sau de schimbare de atitudine: *supunerea/subordonarea* (individul va manifesta comportamentul numai dacă sunt prezente recompense/pedepse), *identificarea* (faptul de a se conforma unui comportament dur atâta timp cât persoana are la originea acestui comportament ieșiri stabile/definitive), *internalizarea* (schimbarea de atitudine în toate situațiile, mai ales că atitudinea a devenit independentă de toți factorii externi). La rândul său, Ryan (1991) consideră că putem distinge patru grade de-a lungul internalizării: *reglarea externă* (corespunde unor comportamente ce sunt motivate de contingente externe: cerințe, recompense), *reglarea internă* (regulile, chiar dacă sunt impuse din exterior, sunt adoptate de persoană, însă sunt menținute în forma lor originală), *reglarea prin identificare* (comportamentul este produs pentru că o valoare este identificată în același timp, valoare ce este percepută ca importantă în funcționarea scopurilor individului) și *integrarea identificării în alte aspecte ale sinelui* (oamenii se angajează într-un comportament pentru că acesta aparține unui sistem unit și coerent de valori, scopuri și motivații). Întemeindu-și concluziile pe un număr apreciabil de studii empirice, Hoffman (1970) evocă un mare număr de studii empirice care demonstrează că tehnicile afirmării puterii (pedepsele fizice, retragerea privilegiilor sau recompenselor materiale) nu facilitează internalizarea sau realizarea unui comportament adecvat, în absența supravegherii. Dimpotrivă, tehnicile ce implică raționamentul, mai ales acela care face apel la capacitatea copilului de a manifesta empatie pentru altul, facilitează internalizarea comportamentelor vizate. Eforturile lui Baumrind (1971) arată că *părinții autoritari* care exercită un control puternic dar care nu sunt de altfel sensibili la nevoile și dorințele copiilor lor reușesc mai bine în domeniul socializării decât *părinții autocrați* (care cer ascultare absolută și pot recurge la pedepse severe). În același mod, *părinții permissivi*, care au puține exigențe față de copiii lor, eșuează în domeniul socializării. Alți autori (Deci, Eghari, Patrick și Léone, 1994; Grolnick și Ryan, 1989) au identificat trei tipuri de conduite parentale ce favorizează internalizarea. Primul tip este *implicarea*: părinții fac eforturi de cunoaștere în domeniul de interes al copiilor, petrec timpul cu aceștia interesându-se de viața lor cotidiană. Al doilea tip este *modul de organizare/structurarea*: necesită transmiterea așteptărilor sociale și a importanței lor, redând clar consecințele

acțiunilor. Ultimul tip este *autonomia*: are loc propunerea unei alegeri potrivite nivelului de dezvoltare a copilului, încurajarea inițiativei personale, recurgerea minimală la control și recunoașterea punctului de vedere și a sentimentelor copilului. Ca atare, *părinții ideali* ar fi fermi nu însă rigizi, care știu să fie flexibili în funcție de circumstanțe și care formulează cereri bazate pe motive clare (*apud* Grusec, J., op. cit., pp. 281-282).

Cât privește **transmiterea intergenerațională a valorilor**, Ute Schönplugg a pus accent pe două surse importante – *stilurile parentale* și *calitatea maritală*. Transmiterea orientărilor valorice poate fi privită ca subiect central în menținerea culturii și în schimbarea culturii. Valorile furnizează standarde pentru acțiuni și astfel reglează comportamentul zilnic cât și deciziile de viață importante și critice. Anumite procese globale implicate în transmiterea valorilor se presupune că sunt **socializarea** și **enculturația**. Socializarea implică modelarea deliberată a indivizilor spre a deveni adaptați la mediul social. Metodele comune de transmitere prin socializare sunt creșterea copiilor sau practicile de formare a copiilor de către părinți și alți educatori sau mentori. Enculturația poate consta în învățarea explicită, deliberată, dar poate lua loc și sub forma învățării implicite sau neintenționate. Enculturația vizează dezvoltarea persoanelor în membri competenți ai unei culturi și include identitatea, limbajul, ritualurile și valorile. În cazul migrației familiei, eficiența transmiterii de la părinți la copii ar trebui să scadă deoarece transmiterea culturii de origine poate fi disfuncțională în țara gazdă. Nu doar că generația de copii va fi reluctantă să accepte transmiterea dar părinții pot de asemenea să ezite transmiterea orientărilor proprii. Autorii fac următoarea distincție: stilurile parentale care creează o interacțiune emoțională pozitivă între părinte și copil va promova transmiterea valorilor. De pildă, un stil autoritar poate distanța părintele de copil, astfel diminuând transmiterea, spre deosebire de un stil empatic. Un alt aspect de care se poate ține cont este că omogenitatea în atitudini conduce către o transmitere mai intensă a atitudinii în contextual intergenerațional. Studiul explorează efectele metodelor de transmitere a valorilor dintre tații și fii emigranților turci în Germania. Rezultatele arată că transmiterea valorilor dintre tați-fii pare a fi restricționată la categoriile valorice colectiviste ale umanismului, universalismului, securității, tradiționalismului și conformismului. În plus, valorile colectiviste sunt transmise în familii cu nivel educațional mediu și înalt nu și în familiile cu o educație scăzută. Putem concluziona că transmiterea valorilor cere competență din partea părinților pentru a utiliza strategiile de transmitere astfel încât copiii să internalizeze valorile colectiviste orientate spre grup. Interesant este că ultimul copil născut este mai ușor influențabil la impactul

parental în privința valorilor, față de copiii născuți mai devreme. Copiii născuți mai târziu par a fi mai susceptibili la internalizarea valorilor colectiviste orientate spre grup decât primii născuți sau cei de la mijloc. La adolescență, valorile colectiviste sunt mai greu acceptate (pp. 184-185).

Credem că este potrivit să punem accent pe necesitatea colaborării fiecăreia dintre teorii, în vederea înțelegerii corecte a genezei valorilor. Raportarea doar la una dintre ele determină înțelegerea restrânsă, limitată și chiar eronată a modului în care se formează valorile. În concluzie, precizăm că atât explicațiile directe cât și cele indirecte pe care le regăsim în diversele teorii se află în strânsă legătură pentru a oferi o imagine consistentă asupra genezei valorilor.

3. Socializarea secundară

Socializarea secundară presupune internalizarea cerințelor, informațiilor, valorilor promovate de diferite instituții specializate. Această etapă aduce cu sine și trecerea de la lumea copilăriei, la o lume mai eterogenă, în care relaționează cu persoane semnificative, dar asupra cărora tânărul are un anumit control, în sensul că poate selecta aceste persoane, în vederea menținerii identității proprii. Copilul învață acum că ceea ce se așteaptă de la el în afara familiei este foarte diferit de standardele parentale. Standardele colegilor și amicilor săi reprezintă o noutate dar și o dorință de adoptare a acestora. Este o testare a realității, a unei laturi importante în dezvoltarea viitorului adult, iar intrarea în această etapă coincide în general cu trecerea la pubertate și adolescență. Spontan sau conștient, el va selecta din potențialul relațiilor interpersonale pe acelea care îi confirmă și întrein autoidentificarea și stima de sine. De aceea, pentru tânărul în devenire este foarte importantă legitimitatea sistemului axiologic propus. Acest lucru este posibil, deoarece gândirea lui devine din ce în ce mai mult critică și pretinde argumente raționale pentru diferite practici, norme și valori.

Adesea, socializarea secundară poate însemna, în fapt, o *re-socializare*, dacă realitatea socio-culturală (implicit și cea simbolic-axiologică) în care se intră este substanțial diferită de aceea internalizată în prima socializare. Când traiectoria de viață a individului continuă în același mediu sociocultural, socializarea secundară merge în prelungirea celei primare fără conflicte și fără nevoia restructurării valorice. Fenomenele de re-socializare sunt evidente în trecerile de la o cultură la alta, în ceea ce se numește *aculturație*. De regulă, societatea gazdă influențează grupul de imigranți, transmitându-i sau chiar impunându-i orientările sale de valoare.

Numeroase studii de caz dezvoltate în timp de către psihologi aduc date noi privind procesul rezolvării crizei de identitate ce implică alegeri, integrarea sau rezolvarea unor conflicte între credințele și valorile asimilate în familie și noile credințe și valori întâlnite în școală, facultate, grup de referință, grupări politice etc. (Th. Newcomb, 1935-1939 – *studiul Bennington*; Newcomb, Koenig, Flacks și Warwick, 1967, *apud* Atkinson & Atkinson, 2002, pp. 593-598).

Serge Guimond și Stéphane Dif (1999) analizează rolul celor trei forme de transmitere culturală (verticală, orizontală, oblică) dezvoltate de Berry *et al.* (1992), necesare examinării proceselor de socializare, în contextul familiei (transmitere verticală), rolul influenței anturajului (transmitere orizontală) și socializarea la vârsta adultă (transmitere oblică). Considerând transmiterea culturală ca un ansamblu de procese prin care anumite trăsături psihologice proprii unei populații se reproduc de-a lungul timpul, Guimond și Dif analizează datele oferite de numeroase studii și cercetări privind variațiile de la o cultură la alta în practicile de socializare. Ei identifică obiective de socializare ce par a fi universale (aspectele etice) dar și mijloace diverse de realizare a acestor obiective, în funcție de cultura dată. Astfel, ei citează cercetările realizate de Lambert, Hamers și Frasure-Smith (1979), care au comparat practicile socializării copiilor de-a lungul a 11 culturi diferite și cu un nivel socio-economic variat: cultura americană, canadiană-engleză, canadiană-franceză, franceză, engleză, belgiană, greacă, italiană, japoneză și portugheză. Rezultatele au demonstrat următorul aspect: clasa socială joacă un rol mai important decât cultura (pp. 160-162).

Harris (1995) propune *teoria socializării colective*, conform căreia formarea caracteristicilor psihologice ce persistă până la vârsta adultă depind de experiențele copilului din afara casei și în particular de influența egalilor. Conform acestei teorii, actualii copii vor deveni aceiași adulți ca și părinții lor dacă și numai dacă vor menține intacte casa, școala, vecinătatea, cultura și subcultura acestora. Considerăm că aceste date sunt dificil de testat/validat într-un context monocultural: este practic imposibil de stabilit dacă atitudinile și comportamentele copiilor provenind din familii ce aparțin aceleiași culturi, au fost asimilate prin transmitere culturală verticală sau orizontală. Apreciem că *lucrurile se schimbă dacă ne referim la experiențele interculturale*. Astfel, copiii părinților imigranți care trebuie să se integreze într-un nou mediu cultural, în condițiile în care nu cunosc limba și obiceiurile țării gazdă, le vor învăța de la egalii lor; în aceste condiții, procesele de grup, identificarea cu grupul de prieteni și conformismul la normele acestora constituie, așa cum sublinia și Harris (1995), mecanisme fundamentale în materie de transmitere culturală.

Cât privește cea de-a treia formă de transmitere culturală (transmiterea oblică), cercetările și studiile elaborate aduc noi argumente în confirmarea tezei conform căreia vârsta adultă reprezintă o etapă de socializare importantă, tot atât de importantă ca și copilăria și adolescența. O parte dintre cercetările efectuate sunt centrate pe ucenicia culturală a studenților în cadrul studiilor universitare. Diferențele se constată în cadrul universităților între diferitele discipline și specializări academice: persoanele care studiază sau au studiat literale sau științele socio-umane manifestă atitudini diferite în raport cu anumite obiective sociale, diferențiindu-se de studenții în științe economice, științe exacte sau drept (Galand, 1995). Studiile realizate în cadrul universităților din Franța au evidențiat că, pe parcursul facultății, tinerii adulți achiziționează atitudinile și valorile corespunzătoare poziției sociale pe care o vor ocupa ulterior. Astfel, Guimond și Palmer (1996) observau că studenții în științele economice, contrar celor în științe sociale, devin mult mai negativi cu privire la „imigranți” și „sindicate” dar mai pozitivi față de „capitaliști”, din primul până în cel de-al treilea an de facultate (*apud* Guimond, S.&Dif, S., op. cit., pp. 163-164).

Ne exprimăm rețineră în a considera valabile asemenea rezultate obținute de studenții români, deoarece tinerii pot asimila doar roluri pe care eventual le vor exersa în societate odată cu inserarea lor pe piața muncii. Desigur, pot fi insuflăte anumite atitudini și valori profesionale corespunzătoare poziției sociale ori profesiei pe care o vor exercita. După '89, în România au început să fie preluate *job-uri* și roluri aferente acestora, precum cele din cadrul serviciilor de telefonie mobilă ori din *fast-food-uri*. Tinerii români, ca și cei din afara țării, joacă roluri prestabilite. Atitudinile și valorile pe care le prezintă în timpul programului de lucru nu sunt neapărat identice cu propriile convingeri. Este adevărat însă că acestea pot fi asimilate în timp, după ani și ani de repetiții.

Activitatea productivă este un al doilea domeniu unde transmiterea oblică se manifestă. Psihologii interesați de această problemă studiază socializarea organizațională, adică factorii care influențează achiziția, de către noii membri ai unei organizații, a unor norme, roluri și valori proprii acelei organizații (Baron, 1986). Noul angajat nu trebuie doar să îndeplinească sarcinile ce îi revin ci și să demonstreze capacitatea sa de a acționa în funcție de normele și valorile ce guvernează obiceiurile acelei organizații. Aceste norme și valori constituie cultura instituției (Schein, 1990). Trebuie ținut cont și de contactele din ce în ce mai frecvente dintre persoanele din culturi diferite în cadrul organizațiilor precum și mobilitatea personalului de pe un continent pe altul. Aceste diferențe culturale pot avea repercusiuni și în plan psihologic. Amintim în acest sens o amplă cercetare privind valorile de

muncă a angajaților unei mari organizații (Hofstede, 1980; Bollinger & Hofstede, 1987) care a permis realizarea unor progrese semnificative în studiul variației comportamentelor sociale în funcție de contextul cultural.

Asimilarea unor valori și formarea unor structuri orientative aduc cu sine autodeterminarea. După R. Ryan (1991), *dezvoltarea motivației* este rezultatul internalizării unor exigențe, a unor valori. Întrucât putem vorbi de variate niveluri de internalizare, cele 2 forme motivaționale nu sunt, de fapt, decât reperele unui continuu. Kelman (1958) descriese 3 etape pe care le parcurg indivizii în adoptarea normelor, valorilor: *încuviințarea*, bazată pe așteptarea de recompense sau evitarea pedepsei; *identificarea* sau conformarea la normele considerate unanim acceptate; *internalizarea* care presupune integrarea lor în sistemul propriu de convingeri.

Plecând de la această ipoteză, Ryan (1991) și Connell (1989) au sugerat o clasificare mai nuanțată, identificând patru rațiuni ce determină comportamentele:

- ✚ forțe sau constrângeri externe (*Eu devin stresat dacă nu fac.....*);
- ✚ constrângeri interne (*Mă simt vinovat dacă nu fac.....*);
- ✚ valori și scopuri personalizate (*Eu consider acest lucru important...*);
- ✚ rațiuni intrinseci (*Fac din plăcere acest lucru....*).

Internalizarea accentuată a valorilor corespunde așadar unei capacități superioare de autodeterminare. Există o diversitate de experiențe ce pot condiționa acest fenomen. Numeroase studii au ajuns la concluzia că factorii ce influențează procesul internalizării, în esență sunt: securitatea și suportul moral, acceptarea și căldura afectivă, o mai mare autonomie. După R. Koestner și Blais (1991), R. Koestner și F. Bernieri (1992), indivizii care se orientează autonom manifestă o deschidere mai largă spre experiență, au o conștiință mai clară a eului intim, își acceptă mai ușor propriile sentimente și sunt mai curând motivați de nevoia autorealizării. Dimpotrivă, subiecții heterodeterminați au un grad mai înalt al conștiinței eu-lui public, sunt mai puțin dotori să-și exploreze sentimentele, dar mai senzitivi la împrejurări și expectanțe externe și totodată mai susceptibili la persuasiunile sociale. Competențele autocontrolului evoluează în ontogeneză strâns legate de funcțiile Eu-lui și de maturizarea de ansamblu a personalității. Un rol esențial în percepția propriei persoane ca loc al cauzalității îl are dezvoltarea formelor motivaționale intrinseci, întrucât reflectă gradul de internalizare a valorilor sociale, de autonomie a individului prin asumarea unui sistem axiologic propriu (*apud* Chelaru, M., 2003, pp. 102-104).

Se pare că procesul de socializare și învățare socială nu este unul perfect liniar, cu o rată constantă a acumulărilor, cristalizărilor și sedimentărilor valorice. La finele acestui parcurs teoretico-explicativ,

apreciem necesitatea abordării complementare a diverselor paradigme și teorii, în vederea înțelegerii corecte a genezei valorilor, a factorilor și a mecanismelor implicate în procesul internalizării valorilor. Raportarea doar la una dintre ele determină înțelegerea restrânsă, limitată și chiar eronată a modului în care se formează valorile. În concluzie, precizăm că atât explicațiile directe cât și cele indirecte pe care le regăsim în diversele teorii se află în strânsă legătură pentru a oferi o imagine consistentă asupra genezei valorilor.

4. Transformări la nivelul valorilor individuale

Este puțin probabil că o valoare ar putea fi înlocuită sau înlăturată dintr-un sistem. Mai degrabă, valorile pot fi serios provocate în sensul unei ierarhii a subsistemelor de valori. Astfel apare posibilitatea ca sistemele valorice să fie sisteme închise, dar ținând cont de faptul că valorile sunt inerente naturii umane și că supraviețuirea umană nu este posibilă fără o anume interacțiune cu mediul, pare puțin probabil. În valori sunt condensate aspirații individuale sau de grup care orientează și direcționează explicit sau implicit comportamentul, ele funcționând atât ca stimuli care motivează individul pentru anumite acțiuni, cât și ca factori constrângători ce limitează efortul depus în îndeplinirea sarcinilor. Aderarea la o valoare se exprimă în felul în care se vorbește și se acționează. Valorile individului, organizate ierarhic, au forță de impact diferită, în funcție de categoria de activități pe care o monitorizează și în funcție de modalitățile în care au fost instalate și consolidate. Sistemul de valori al individului este un sistem dinamic, suferind o serie de modificări pe măsură ce persoana se maturizează, își fixează priorități în atingerea scopurilor personale și face diferite alegeri. Literatura de specialitate descrie ca schimbări care se produc în sfera valorilor:

- a) achiziția și abandonarea;
- b) redistribuirea (modificarea proporției membrilor unui grup care aderă la acele valori);
- c) accentuarea (intensificarea) sau dezaccentuarea (scăderea importanței lor);
- d) rescalarea (schimbarea locului unei valori în ierarhia valorilor personale);
- e) desfășurarea, răspândirea (redefinirea ariei de aplicare a unei valori vechi);
- f) restandardizarea (schimbarea standardelor existente sau introducerea unor standarde noi);

- g) renormarea implementării valorii (adoptarea sau renunțarea la unele scopuri sau obiective specifice subsumate valorii) (Rescher, pp. 111-113, *apud* Negovan, V., 2004, pp. 46-47).

Deloc neglijabil e faptul că oamenii își pot schimba prioritățile valorice ca răspuns la schimbările din mediul sau din viața lor. Judecățile lor despre viață se schimbă. Am putea spune că prioritățile valorice au mai degrabă de a face cu ceea ce este dezirabil pt oameni decât cu ceea ce ar trebui să facă sau să urmeze. Ne putem atunci întreba: ce fel de valori sunt – personale, sociale sau culturale? Sistemele valorice sociale organizează percepția despre alții a oamenilor. Însă *oamenii pot avea mai mult decât un singur sistem de valori*, mai ales că interacționează cu grupuri diferite în viața socială. Dacă există sisteme valorice personale și sociale, oamenii trebuie să decidă dacă să se comporte în funcție de așteptările altora sau în funcție de prioritățile valorice proprii. Studiile certifică faptul că autonomia personală este importantă pentru sănătatea psihologică (Ryan&Deci, 1995). Deci, ***oamenii pot dispune de mai multe sisteme de valori sociale dar de un singur sistem de valori personale***. În concluzie, o valoare este un principiu analogic implicit construit din judecăți despre capacitatea lucrurilor, oamenilor, acțiunilor și activităților, pentru a permite cel mai bun mod de a trăi. Prioritățile valorice evidențiază dinamica organizării acestor principii.

Sistemele valorice sunt structuri integrate în cadrul cărora există relații stabile și previzibile între prioritățile fiecărui tip de valoare. Sistemele valorice personale privesc judecățile proprii ale oamenilor despre capacitatea lor de a-și înlesni cele mai bune moduri de a trăi. Sistemele valorice sociale privesc percepțiile oamenilor despre judecățile altora privind capacitatea lor de a-și înlesni cele mai bune moduri de a trăi. Concepția despre lume și viață este o colecție de credințe conștiente despre cum sunt sau cum ar trebui să fie lucrurile. O ideologie este o asociere retorică sau un set de asocieri dintre lucruri, oameni, acțiuni sau activități și modurile cele mai bune de a trăi. Prioritățile valorice personale cauzează modul în care oamenii văd lumea și implicit luarea deciziilor. Desigur, oamenii își pot schimba modul în care văd lumea.

La nivelul personalității, sistemul personal de atitudini-valori se transcrie în trăsături de personalitate și se exprimă în comportamente specifice. Valorile sunt mai *dinamice și schimbătoare* decât trăsăturile de personalitate, consideră M. Rokeach (1973). Gradul de stabilitate sau de rezistență la schimbare pare neclar conturat. În zona virtual-subiectivului se află atitudinile și valorile interiorizate, structurate într-un sistem personal de atitudini-valori, cu rol de orientare și susținere motivațională a personalității. Există un set de credințe suportate de acțiunile individului de-a lungul vieții.

Valorile rămân destul de constante dar rezultatele comportamentale oferă varietatea așteptată de la natura umană. Dacă educația este o valoare puternic consolidată, se poate activa orice manieră de comportament ce rezultă în învățare, de la rezultate bune la examene la experimentări prin intermediul experiențelor fizice noi. Această imagine asupra lumii se construiește pe valorile și experiențele noastre, iar când vine vorba de învățarea unor lucruri noi deci de dezvoltarea noastră fie la locul de muncă fie în afara acestuia – restrânge sau încurajează. Informația pe care o recepționăm vine într-o multitudine de forme dar valorile noastre vor dicta ceea ce percepem și ceea ce facem efort să înțelegem. Senge (1990) argumentează că învățarea de succes nu este posibilă dacă nu este căutată și acceptată cu adevărat. Nu pot fi asimilate noi valori decât în momentul succesului învățării și a schimbării progresive. Valorile de grup se dezvoltă din valorile personale ale membrilor săi. Este un proces de sprijin reciproc. Aceste valori fundamentează interpretarea noastră a evenimentelor dar nu pare ușor să observi dincolo de comportament ori emergența sistemelor de valori de dedesubt.

Problemele nerezolvate din timpul copilăriei și credințele nepuse la îndoială ne pot determina să interpretăm propriile experiențe și să ne comportăm în moduri ce pot părea imposibil de înțeles deoarece lecțiile au fost învățate cu atâta timp în urmă. De altfel, studiile de psihodinamică sugerează că este puțin spațiu pentru libera dorință, comportamentul individual fiind determinat de trecut. Se pare că anumite reprezentări ale valorilor umane supraviețuiesc peste multe generații indiferent de condițiile sociale. Este important de observat că valorile nu sunt neapărat virtuți morale ca cele descrise de Aristotel, precum curajul, ci extremele ca atare. Ele pot fi preferințe largi ce au atât părți cu plus cât și cu minus (Hofstede, 1991). Valorile și credințele sunt rezumatul răspunsurilor noastre la experiență; ele reprezintă ceea ce a fost învățat prin interacțiunea cu familia, fundamentul religios, normele societății, prieteni și educație. Mediul familial, genul, dimensiunea etnică, situația materială, grupul de prieteni, rudele, religia, școala, mass-media, preocupările sau munca – iată doar o listă posibilă a factorilor ce conduc către conturarea sistemelor valorice și experienței de viață. Acestea din urmă implică o vedere anume asupra lumii (idealuri: ce este bine sau rău sau de dorit) și o perspectivă (proprie ori a altora), o acțiune întreprinsă (renunțare sau schimbare) și consecințe (stări sau rezultate vizibile).

Certitudinea că valorile pot fi rearanjate sau dezvoltate este în contrast cu teoria analizei tranzacționale a lui Berne (1964), care susține că modelele comportamentale fundamentale, proiectarea valorilor noastre, sunt consolidate în primii 7 ani ai vieții noastre. Această experiență determină un

scenariu de viață ce cartografiază în mod subconștient ceea ce vom face și cum vom reacționa la anumite situații. Acest scenariu este scris de noi înșine fără a fi neapărat conștienți și constă din planul vieții propriu realizat în copilărie, revigorat de părinți și solicitat de evenimentele ca atare. Putem pune sub semnul întrebării acțiunile părinților dar valorile vor rămâne consistente în funcție de ceea ce pare că domină, valorile disciplinei ori constanței, valorile toleranței sau disparității. Stewart și Joines (1987) argumentează că schimbarea acestui scenariu este imposibilă fără efort serios și conștient, din moment ce realitatea este reinterpretată să justifice scenariul. Valorile, prin definiție, trebuie să formeze adaptarea acestui scenariu și pot fi considerate imutabile. Imaginea asupra lumii este construită pe valorile și experiențele noastre. Există și feedback, căci valorile acționează ca un filtru direcțional pentru informații. Prin urmare, dacă miezul învățării este comunicarea, valorile pot fi percepute ca „zgomot” ce interferează cu transmiterea dar și recepționarea informațiilor. Putem alege să respingem ceea ce alții spun că ar conta dacă nu se potrivește setului propriu de interese ori valori. Filtrul poate fi așa de puternic încât accidental putem bloca informații favorabile, mai ales dacă acestea par a fi impuse. Valorile de grup se dezvoltă într-adevăr din valorile personale ale membrilor acestuia. Este un proces de susținere reciprocă. Se realizează fără ca noi să fim conștienți de acest lucru și se întărește de către părinți și situații subsecvente. Natura cauzală a unui asemenea proces rezultă în valori ce apar ca răspunsuri la comportamentele altora sau la înțelesuri anticipate ale comportamentului. De pildă, dacă un părinte își bate în mod regulat copilul, când acesta devine adult ar putea să abuzeze de alții ca un ecou la comportamentul timpuriu. O altă variantă ar fi evitarea conflictului de teama rezultatului, reiterând astfel rolul anterior de victimă. Aceste reacții vor apărea indiferent de intenția reală ori comportamentul actual. Asta se întâmplă deoarece fiecare individ deține propriul model personal de comportament normal iar acest model este deosebit de puternic. Valorile formează miezul acestui scenariu, iată de ce ar putea fi considerate imutabile. Ele se transmit prin timp și prin istoria familiei, fiind alterate doar de întreruperi majore în paternul vieții precum divorțul sau boala.

Totuși, nu există o tendință a valorilor de a se schimba dramatic după ce o persoană ajunge la vârsta de 25 de ani. Am putea considera că procesul schimbării valorilor este caracterizat de efectele perioadelor în care acestea s-au format (influențele anilor copilăriei și ale mediului socioeconomic). Dacă sunt provocați, oamenii fac tot ce pot să își mențină și perpetueze sistemele valorice, astfel că vor căuta parteneri, meserii sau activități sociale ce se potrivesc cu acestea. O schimbare radicală în ierarhia

valorică e posibilă dacă apare o traumă (Stewart și Joines, 1987). Există un set de credințe ce vor fi susținute de acțiunile unei persoane atâta timp cât trecerea acesteia prin viață este relativ stabilă. Valorile rămân constante în comparație cu rezultatele comportamentale care oferă varietatea așteptată de la natura umană. Presupunând că schimbarea ia trei forme identificate de Checkland și Scholes (1990) - structurală, procedurală și atitudinală - se pare că sistemele valorice se vor afla într-o stare de flux în încercarea de adaptare la procesul schimbării. Dacă valorile pot fi schimbate, deliberat sau nu, nu este încă foarte clar, însă schimbarea se petrece gradual, prin schimbarea generațiilor. Schimbarea valorilor este determinată și stimulată de interacțiunea dintre grupuri cu orientări valorice diferite dar și de schimbarea generațiilor. De regulă, valorile se schimbă prin conversia sau hibridizarea celor vechi, inițial în grupuri mai mici pentru ca ulterior să se răsfrângă asupra unor comunități întregi ori asupra societății în ansamblu. Globalizarea și migrația sunt doar doi factori catalizatori ai acestor transformări.

Concluzii

Este dovedit faptul că oamenii pot dispune de mai multe sisteme de valori sociale dar de un singur sistem de valori personale. Cu toate că fiecare societate sau etnie în parte tinde să își păstreze identitatea și să-și perpetueze în timp valorile și normele principale, multe valori se schimbă, iar modul în care fiecare individ al unei societăți absoarbe și prelucreează interior tendințele axiologice din exterior reprezintă un act complicat și intim totodată.

Referințe bibliografice

- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C. (coord.), (1993), *Introduction to Psychology*, New York: Harcourt Brace College Publishers.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C. (coord.), (2002), *Introducere în psihologie*, București: Editura Tehnică.
- Berne, E. (1964), *Games People Play*, London: Penguin.
- Ceobanu, C. (1993), Clarificări conceptuale în studiul valorilor, în: Roman, I.C., Roșca, A., *Idei și valori perene în științele socioumane*, Iași: Editura Univ. Al I. Cuza.
- Checkland, P., Scholes, (1990). *Soft Systems Methodology in Action*, Wiley: Chichester.
- Chelaru, M. (2003), *Psihologia Enlui - cu privire specială la adolescenți*, Iași: Editura Fundației Axis.

- Ciupercă, C. (2003), Copiii în cursa socializării sau cum se perpetuează diferențele dintre băieți și fete, în: Mitrofan, I. (coord.), *Cursa cu obstacole a dezvoltării umane*, Iași: Editura Polirom, pp. 19-33.
- Constantinescu-Stoleru, P. (1997), Creativitatea ca dimensiune valorică a personalității, în: Zlate, M. (coord.), *Psihologia vieții cotidiene*, Iași: Polirom.
- Crețu, T. (1997), Componentele orientative ale personalității și sistemul social și personal de valori, în: Zlate, M. (coord.), *Psihologia vieții cotidiene*, Iași: Editura Polirom, pp. 51-61.
- Dumitriu, I.C. (2004), Orientări valoric-profesionale ale studenților, În: *Studii și cercetări științifice, seria științe socio-umane*, nr. 6, Bacău, pp. 65-72.
- Dumitriu, I.C. (2005), Cunoașterea de sine. Conceptele de Sine și de Eu, în: *Analele Universității din Oradea, Psihologie*, vol. nr. 8, pp. 51-58.
- Dumitriu, I.C. (2005), Dimensiunile si etapele evolutive ale Eu-lui, în: *Analele Universității din Oradea, Fascicula Psihologie*, vol.nr. 8, pp. 115-122.
- Dumitriu, I.C. (2005), Procesul complex al internalizării valorilor, În: *Studii și cercetări științifice,seria științe socio-umane*, nr.7, Bacău, pp. 75-84.
- Dumitriu, I.C. (2008), Personal or socio-cultural value systems for nowadays students?, în: *Studii și cercetări științifice,seria științe socio-umane*, nr.12, Bacău, pp. 160-173.
- Dumitriu, I.C. Value (2006), Orientations and Personal Development among Romanian Immigrants to Denmark, *Final presentation*, 30 mai 2006, Aalborg.
- Dumitru, I. Al. (2001), *Personalitate. Atitudini și valori*, Timișoara: Editura de Vest.
- Fromm, E. (1983), *Texte alese*, București: Editura Politică.
- Giddens, A. (1991), *Modernity and Self-Identity; Self and Society in the late modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Grusec, J.E. (1999). Le rôle des explications causales dans l'internalisation des valeurs, dans: Doise, et. al, *La construction sociale de la personne*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, pp. 279-290.
- Guimond, S., Dif, S. (1999), Les relations interculturelles et la psychologie sociale, dans: Doise, W. et. al, *La construction sociale de la personne*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, pp. 157-173.
- Harris, J.R. (1995), Where is the child's environment? A group socialization theory of development, in: *Psychological Review*, nr. 102, pp. 458-489.
- Hebel, M. (1998), Value Systems—A Way to Greater Understanding, in: *Systemic Practice and Action Research*, Vol. 11, No. 4, pp.381-402.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and Organizations, Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*, London: Harper Collins.
- Hofstede, G. (1994). *Uncommon Sense About Organizations*, Sage, London.

- Hofstede, G. (2001), *Culture's Consequences. Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations*, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hofstede, G. H. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills, CA.: Sage Publications.
- Iluț, P. (2001). *Sinele și cunoașterea lui. Teme actuale de psihosociologie*, Iași: Polirom.
- Iluț, P. (2004), *Valori, atitudini și comportamente sociale. Teme actuale de psihosociologie*, Iași: Polirom.
- Inglehart, R. (1997), *Modernization and Post-Modernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005), *Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, New York and Cambridge: Cambridge University Press.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization. The cognitive-developmental approach, dans: Lickona, Th., *Moral Development and Behavior. Theory, research and Social Issues*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Necula, I. (2020), *Valori religioase protejate prin norme juridice*. Iași: Lumen.
- Negovan, V. (2004), Aspecte ale relației valori profesionale-angajare în dezvoltarea carierei în psihologie, în: *Revista de psihologie organizațională*, vol. IV, nr. 1-2, pp. 45-61.
- Parsons, T. (1937). *The structure of social action: a study in social theory with special reference to a group of recent European writers*. New York; London: McGraw-Hill Book Co., Inc.
- Piaget, J. (1965). *Psihologia inteligenței*. București: Editura Științifică.
- Popa, A. (2004), Profil valoric în contextul ruralului românesc actual. Studiu de caz: comunități rurale din județul Sibiu, în *Sociologie Românească*, vol. II, nr. 4, pp. 244-255.
- Radu, I. (coord.), (1994). *Psihologie socială*. Cluj-Napoca: Editura Exe.
- Rescher, N. (f.a.), *Introduction to value theory*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Rokeach, M. (1973), *The nature of human values*, New York: The Free Press.
- Ryan, R.M., Deci, E.L. (1997). Nature and autonomy: organizational view of social and neurobiological aspects of self-regulation in behavior and development. In: *Development Psychopathology*, nr. 9, pp. 701-728.
- Sandu, A. (2017). *O etică centrată pe valori în sfera publică*. Iași: Lumen.
- Sandu, D. (1996), *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, București: Editura Staff.
- Schwartz, S.H., Boehnke, K. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. In: *Journal of Research in Personality*. No 38, pp. 230-255.

- Senge, P. M. (1990). *The Fifth Discipline*, London: Century Business.
- Stănciulescu, E. (1997), *Sociologia educației familiale*, vol. 1, Iași: Polirom.
- Stewart, I., Joines, V. (1987). *TA Today*, Nottingham: Lifespace.
- Voicu, B., Voicu, M. (2007), *Valori ale românilor: 1993-2006. O perspectivă sociologică*, Iași: Institutul European.
- White, C. (2006). Towards an understanding of the relationship between work values and cultural orientations. In: *Hospitality Management*, no. 25, pp. 699-715.

www.europeanvalues.nl

www.worldvaluessurvey.org